

14 OCH SEDAN DÅ?

MINA FALLSTUDIER AV FÖRHANDLINGAR med Sinnessjuknämnden slutar i höjd med andra världskriget (även om några av patienterna kunnat följas vidare genom annat material än Sinnessjuknämndens). Användningen av diagnoserna psykopati och kverulansparanoia upphörde dock inte efter den tid då mina ”fall” försökte ifrågasätta den. Båda diagnoserna fortsatte i viss mån att användas även under efterkrigstiden. Dock blev de alltmer kontroversiella och därmed mindre självklart applicerbara på människor med olika typer av besvärliga beteenden.

Vad gäller psykopati kom diagnosen i slutet av 1940-talet som nämnts att ifrågasättas livligt av psykiatriker från den Sjöbringska skolan, som ville ersätta teorierna om psykopatiska personligheter med sitt eget system för beskrivning av personlighetstyper, byggt på variabler som kapacitet, validitet, stabilitet och soliditet. Mest aktiv här var psykiatrikern Bo Gerle. Även Olof Kinberg, som ju, vilket inte minst denna studie visar, varit en starkt drivande kraft i den praktiska tillämpningen av psykopatibegreppet, även om han ofta valde att tala i något annorlunda termer, gick nu ut med häftig kritik mot begreppet. Från denna tid kom också psykoanalytiska förklaringsmodeller att få mer spridning i Sverige, vilket åtminstone i vissa kretsar ledde till större fokus på neuroser och miljöns betydelse för psykiska störningar, och till att frågan om medfödda dispositioner hamnade i skymundan.¹

1. Werlinder, *Psychopathy*, s. 127–128. Ett intressant exempel här är läkaren och psykoanalytikern Iwan Bratt som redan 1935 skrev om ”det svenska missnöjet” som något av ett normaltillstånd hos den svenska folksjälén – om än påverkbart genom att råda bot på den ”sexuella desorganisation”, d.v.s. moralistiska repression, som han menade rådde i landet. Iwan Bratt, *Det svenska missnöjet: Aktuella problem från en läkares synpunkt* (Stockholm: Natur och Kultur, 1935). Iwan Bratt (1881–1946), som också är känd som Karin Boyes läkare (jfr

Även psykoanalytiskt influerade psykiatriker och psykologer kunde dock fortsätta att tala i termer av psykopati i en mer ”tysk” mening. Ett intressant exempel är den norske filosofen och psykologen Ingjald Nissen, vars bok *Psykopaternas diktatur* publicerades i Norge 1945 och gavs ut på svenska redan samma år. Nissen var verksam som psykoterapeut och djupt influerad av Alfred Adlers individualpsykologi, vilket inte hindrade honom från att betrakta psykopati som en oföränderlig, konstitutionell ”svaghet i organismen”.² I *Psykopaternas diktatur* förklarades diktaturers uppkomst – med den nazistiska som främsta exempel – som en följd av homosexuella sammansvärjningar och bildande av hemliga mansförbund. I centrum av dessa förbund fanns alltid en grupp psykopatiska individer, inriktade på destruktiv kamp, absolut maktdyrkan, misogyni och strävan efter herravälde över andra genom diverse manipulativa härskartekniker.

Liksom Gadelius hade gjort i sitt resereportage från Berlin våren 1919 lyfte Nissen här fram psykopatin som ett politiskt problem: ett hot mot frihet och demokrati. Men medan Gadelius framför allt hade sett det psykopatiska hotet som något som låg och kokade i den lättleda massan, vilken antogs innehålla en hög proportion av ”halvförryckta” individer, lokaliserade Nissen problemet till maktens innersta kretsar.³

I en recension av boken, skriven av den svenske neurologen Torsten Lindner, kritiserades Nissen bland annat för sin ståndpunkt att psykopaterna skulle bemötas med tolerans i vardagslivet, även om det var viktigt att bemöta dem mycket strängt när de dök upp i politiken. Lindners kritik riktade sig framför allt mot Nissens pessimistiska syn på möjligheten att påverka psykopater genom fostran från tidig ålder, vilket gick stick i stäv med de sätt på vilka ”psykopatproblemet” numera bemöttes ”inom modern mentalhygien”, med pedagogiska och medicinska insatser från ung ålder. Däremot uppskattade Lindner de delar som tog itu med det även i Sverige brännande problemet med hur samhället skulle kunna befrias från ”det psykopatiska inflytandet inom statsförvaltningen”.⁴

Föreställningen om homosexuella konspirationer i maktens inre kretsar kom några år senare, i början av 1950-talet, att figurera som ett centralt inslag i affärerna kring Karl-Erik Kejne och Kurt Haijby och

Ulf Boye, ”När Karin slutade sin bana”, <http://www.karinboye.se/om/artiklar/ulf-dagbokalingsas.shtml>, senast kontrollerad 17 maj 2018), ska inte blandas ihop med sin namne och kusin Ivan Bratt (1878–1956), motbokens skapare.

2. Ingjald Nissen, *Psykopaternas diktatur* (Stockholm: Natur och Kultur, 1945), s. 13; jfr Atle Kittang, ”Ingjald Nissen: Filosof og psykolog”, i *Norsk biografisk leksikon* (nätversion på https://nbl.snl.no/Ingjald_Nissen, senast kontrollerad 17 maj 2018).

3. Nissen, *Psykopaternas diktatur*; jfr Gadelius, ”Folknäring och folkstämning under hungerblockaden”.

4. Torsten Lindner, ”Psykopaternas diktatur” (recension av Ingjald Nissens bok med samma namn), *Socialmedicinsk tidskrift* vol. 22 (1945), s. 233–235, cit. s. 235.

diskussionerna om den så kallade rättsrötan.⁵ Kampanjer mot förmodat homosexuella sammansvärjningar inom statsapparaten och rättsväsende bedrevs också i andra länder vid samma tid, inte minst i mccarthyismens USA, där jakten på hemliga kommunister kombinerades med en liknande hetsjakt på hemligen homosexuella. Sverige utmärkte sig dock genom att kampanjerna här i hög grad drevs av liberala och socialistiska skribenter – som författaren Vilhelm Moberg och flera journalister från den syndikalistiska tidningen *Arbetaren* – vilka gärna kopplade ihop det homosexuella ”frimureriet” med gammal överklass, och, liksom Nissen i Norge, med nazism.⁶ Det talades dock allt mindre explicit om psykopati i dessa sammanhang, även om homosexualitet förblev klassat som patologiskt till 1979.⁷

I den mån psykopatibegreppet levde kvar i efterkrigstidens Sverige var det i slutändan dess snävare, anglosaxiska variant som kom att bli dominerande, även om också en bredare, germansk variant länge levde kvar parallellt med denna och detta ibland skapade en viss begreppsförvirring. Framåt 1970-talet nåddes dock någorlunda konsensus inom svensk psykiatri kring psykopati som ett ganska specifikt tillstånd karakteriserat av brist på samvete och empati, av egoism och impulsivitet och ofta även av aggressivitet – egenskaper som i sin tur ledde till olika typer av antisocialt beteende och kriminalitet.⁸

En sådan blandning av problematiska personlighetsdrag och beteendemönster var också vad som fångades in genom den kanadensiske psykologen Robert Hares diagnostiska checklista, vars första varianter arbetades fram på 1970- och 80-talen. Hares listor, som senast gavs ut i en kommenterad svensk översättning 2004, utgick delvis från hans egna observationer av manliga brottslingar, men också från de variabler och karakteristika som beskrivits i Hervey Cleckleys inflytelserika studie *The Mask of Sanity*, publicerad i flera upplagor från 1941 och framåt.⁹

5. Göran Söderström, ”Homosexaffärernas’ och ’rättsrötans’ tid”, i *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, s. 412–501; SOU 1951:21; Heuman, *Rättsaffärerna Kejne och Haijby*; Lena Lennerhed, *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet* (Stockholm: Norstedt, 1994).

6. David K. Johnson, *The Lavender Scare: The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government* (Chicago: University of Chicago Press, 2004); Söderström, ”Homosexaffärernas’ och ’rättsrötans’ tid”, s. 413–414, 452–453; jfr Vilhelm Moberg, *Att övervaka överheten* (Stockholm: Bonnier, 1953).

7. Ord som psykopat eller psykopati förekommer t.ex. inte på något ställe i Kejnekommissionens över 300 sidor långa utredning. Jfr SOU 1951:21.

8. Werlinder, *Psychopathy*, s. 127–128. Jfr SOU 1977:23, Psykiskt störda lagöverträdare: Betänkande av 1971 års utredning om behandling av psykiskt avvikande, s. 90–95.

9. Robert D. Hare, *The Psychopathy Checklist – Revised (PCL-R)* (Toronto: Multi Health Systems, 1991); *Hare Psychopathy Checklist – Revised: 2nd Edition (PCL-R: 2nd Edition)* (Toronto: Multi Health Systems, 2003); *Hare PCL-R: Administreringsmanual, svensk version*, med förord av Martin Grann (Stockholm: Psykologiförlaget, 2004); Hervey Cleckley, *The Mask of Sanity: An Attempt to Reinterpret The So-Called Psychopathic Personality* (St. Louis:

I de senaste utgåvorna av den psykiatriska diagnostikmanualen DSM talas inte om psykopati utan om antisocial personlighetsstörning. Beskrivningen fokuserar på symptomen, och kommittén bakom manualen undviker att ta ställning till om det ligger konstitutionella defekter bakom störningen. Dock kan konstateras att det handlar om ungefär samma uppsättning symptom som listas i beteendedelen av Hares diagnostiska checklista – vilken i sin tur är ungefär densamma som förknippades med kriminella eller antisociala psykopatiska personligheter hos författare som Kraepelin, Gadelius och Schneider.¹⁰

Såväl psykopati som antisocial personlighetsstörning är också i våra dagar djupt belastande beteckningar, som nog få diagnosticerade är beredda att ta till sig. Undantag finns förstås alltid. Till exempel talade den beryktade rånaren Lars-Inge Svartenbrandt, som levde många år som intagen på Sätters sjukhus, om sig själv som psykopat i sin självbiografi från 1994. Men Svartenbrandt – eller Lars Ferm som han då börjat kalla sig – var samtidigt djupt kritisk till utomståendes försök att förstå hur hans problem tedde sig från insidan. I slutet av boken landade den nyfrälste Ferm i slutsatsen att "[vår] ångest är Gud faders pekfinger – och inte någon 'psykisk störning' som kan behandlas me[d] ord eller piller".¹¹

Om delar av det tyska psykopatibegreppet numera alltså kan ses som integrerade i det anglosaxiska, kan sägas att andra delar i efterhand helt knoppats av från en psykopatisk förståelseram. Samlingar av symptom som beskrevs som karakteristiska för vissa varianter av psykopati har i stället grupperats under nya begreppsparaplyer, som det neuropsykiatriska. Exempelvis kan nutida beskrivningar av ADHD och ADD påminna starkt om den äldre beskrivningen av hållningslös psykopati.

Andra fenomen som fångades in av de gamla subdiagnoserna har i stället mer eller mindre helt avmedikaliserats. Det tydligaste exemplet här är kanske den på sin tid kvantitativt dominerande subdiagnosen homosexuell psykopati.

Kverulerande beteende har avmedikaliserats i än högre grad. Redan 1946, i den humoristiska men halvt allvarliga antologin *Lasternas bok*, beskrev Marius Wingårdh (pseudonym för författaren och juristen Erik Elimar Bäckström) kverulanten som ett problem som i huvudsak berörde rättsväsendet. Kverulanten, skrev Wingårdh,

The C. V. Mosby Company, 1941 – också publicerad i flera senare upplagor, med undertiteln *An Attempt to Clarify The So-Called Psychopathic Personality*, till och med 1976). Se även t.ex. Robert D. Hare, *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths among Us* (New York: Guilford Press, 1999 [1995]).

10. DSM-5, diagnoskod 301.7, s. 659–653.

11. Lars Ferm, *Svartenbrandt* (Stockholm: Sellin & Partner, 1994), s. 6–7, 57–58, cit. s. 172.

är av samma släkt som kvacksalvaren och läsarepredikanten. Den juridiska, teologiska och medicinska fakulteten har alltså var och en sin klass av fuskare vid sidan om. Dessa äro oäkta syskon till fakulteterna, med vilka de ofta kunna uppvisa vissa yttre likheter, ehuru de i grund och botten gå sina egna, ganska besynnerliga vägar.

Vad beträffar kverulanterna är nog det för dem mest betecknande deras strävan att söka sammanlikna egen moralisk rättsuppfattning med juridisk rättvisa. Att den juridiska och den moraliska rättvisan är två vitt skilda ting, ehuru de stundom sammanfalla, detta är något för kverulanten ofattbart.¹²

Men, konstaterade Wingårdh, kverulanter återfanns även på andra håll. Inte minst på tidningarnas insändarsidor och i recensionsspalter, där signaturer som ”Vän av rättvisa och ordning” blivit klassiska figurer. Dessutom kunde var och varannan lantbrukare karakteriseras som kverulant, med tanke på det ständiga gnällandet över väder, temperatur och misslyckade skördar.

Den potentiellt medicinska sidan av problemet nämndes däremot inte med ett ord.¹³

Det var också ungefär vid denna tid som diskursen om kverulans, och de typer av beteenden som brukat ringas in av begreppet, började glida över i ett tal om rättshaverism och rättshaverister. Ord som lätt leder associationerna till rättssystemet, även om de har en annan etymologi.¹⁴

Kverulans, å sin sida, kom alltmer att beteckna mer vardagliga typer av gnäll.¹⁵ Och det tycks även gälla kverulansparanoia, i den begränsade mån begreppet alls levt kvar i en mer populär föreställningsvärld: i en recension av barnboken *Mera fart Mamma Mu!* 2016 beskriver Pia Huss den fiktiva kossans kompis Kråkan som ”det småilska flygfäet med kverulansparanoia som levererar vässade, men ibland också klarsynt uppfriskande, sanningar i vartenda krax”, en ”karikatyr av bakåtsträvande hanne”.¹⁶

Avmedikaliseringen skedde dock varken direkt eller fullständigt. Diagnosen kverulansparanoia spelade till exempel en roll i 1950-talets så kallade rättsröteaffärer.¹⁷ Framför allt fick den en viktig roll i den så kal-

12. Marius Wingårdh, ”Kverulans”, i *Lasternas bok: Våra kulturfel*, red. Gustaf Lundgren (Stockholm: Natur och Kultur, 1946), s. 264–272, cit. s. 265.

13. Wingårdh, ”Kverulans”.

14. Se inledningskapitlet.

15. Detta intryck har bekräftats genom sökningar i Kungliga bibliotekets digitaliserade dagstidningar.

16. Pia Huss, ”Utan fjädrande svartkrut skulle Mamma Mu bara vara jolmig”, *Dagens Nyheter* 7 maj 2016.

17. I den mest kända affären bad pastor Kejne, enligt Kejnekommissionens utredning,

lade Sellingaffären, som rullades upp ett par år efter affärerna Kejne och Hajjby och hade sitt ursprung i tillsättningen av den då drygt trettioårige Olof Selling som professor och chef för den paleobotaniska avdelningen vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. Den började i en generationskonflikt där äldre forskare kände sig bortträngda och osynliggjorda, men också i en konflikt kring genus och auktoritet, då Selling i processen ansträngde sig hårt för att ifrågasätta kompetensen hos sin forskarkollega Britta Lundblad på ett sätt som även Sellings samtida uppbackare uppmärksammade som märkligt och fult. Vid kulmen av de interna konflikterna hade Selling för att markera sin ställning som chef vägrat att ge villkorslöst tillträde till avdelningen åt professor Rudolf Florin, chef för Bergianska trädgården och också han paleobotaniker. Det som i tidningarna blev känt som ”nyckelstriden” ledde till att Kungliga Vetenskapsakademien stängde av Selling från hans tjänst och fick honom sinnesundersökt och diagnosticerad med *paranoia querulans*. Diagnosen, som satts av Olof Dagberg, överläkare på Psykiatriska sjukhuset, var dock långt ifrån okontroversiell. Tidningarna ställde sig genomgående på Sellings sida, och det var också så att två grupper av psykiatriker intog motsatta positioner i frågan om Sellings psykiska hälsa. Bo Gerle hörde till dem som efter att själv ha undersökt Selling tyckte sig kunna hävda att denne var fullt frisk.

Affären slutade med att Selling friskförklarades och justitieminister Herman Zetterberg fick avgå. Innan dess hade den dock väckt stor och ihållande uppmärksamhet i medierna. En av dem som ryckte ut till försvar för Selling var Vilhelm Moberg, som menade att det hela var ännu ett exempel på rättsrötan i den svenska maktapparaten. En annan var upptäcktsresanden Thor Heyerdahl, som via brev till pressen under sin resa till Påskön kritiserade Olof Dagberg för tendentiösa beskrivningar av Sellings karaktär.

Moberg tog också tillfället i akt att uppmärksamma ett äldre rättsövergrepp. Det handlade om en omyndigförklarad artist, Gustaf Unman, som 1935 anklagat sin förmyndare för förskingring av egendom och till följd av detta tagits in på Beckomberga med diagnosen *paranoia querulans*. En före detta överkonstapel som bistått Unman hade också blivit sinnessjukförklarad.¹⁸

justitieminister Zetterberg att ligga lågt med deras kontakter, av uttalad rädsla för att bli stämplad som kverulant. SOU 1951:21, s. 240.

18. Vilhelm Moberg, *Komplotterna: Affärerna Unman och Selling* (Stockholm: Bonnier, 1956). Den före detta överkonstapeln Torsten Dahnberg, som sinnessjukförklarades samtidigt med Unman, angavs som hypoman och manodepressiv i Sinnessjuknämndens register. Se även Thor Heyerdahl, ”Dr Dagberg refererade till Sellings nackdel”, *Dagens Nyheter* 21 okt. 1955, m.fl. pressklipp om Sellingaffären i Sigtunastiftelsens klipparkiv, Avd. O 5a, samt psykiatrikern Axel Werséns bok *Falluckan på Riksmuseet* (Stockholm: Wahlström & Wid-

Ett och ett halvt decennium efter Sellingaffären, i debattboken *Avskaffa rättspsykiatrin!*, använde den liberala skribenten Svante Nycander fallet som sitt främsta exempel på psykiatriskt maktmissbruk.¹⁹ I sin bok knöt Nycander an till tidens mer allmänna våg av psykiatrikritik, men tog avstånd från den vänsterradikala ”varning för vård’-falangen”, vars direkt antipsykiatriska hållning han bedömde som ”grumligt tänkt” och farlig om den tilläts få konsekvenser för praktiken.²⁰ ”Värdbegreppet”, menade Nycander, kan ”omöjligen tömmas på allt som innebär social kontroll. Problemet gäller inte om kontrollen kan undvaras utan hur den skall kunna integreras i fungerande mänskliga gemenskaper på icke-auktoritär bas.” Det är, avslutade han boken, ”Karl Schlyters tankar, inte Karl Marx’, vi bör bygga vidare på”.²¹

I början av 1950-talet, ungefär parallellt med fallet Selling i Sverige, resonerade den tyske psykiatrikern Arthur von der Heydt kring möjligheten att dela upp kverulans i olika typer utifrån etiologi – å ena sidan menade han att det fanns ”normala”, situationsbestämda och opportunistiska former, å andra sidan fanns personer med ”äkta” kverulatoriskt beteende, som var starkt bundet till karaktären, samt personer där kverulansen var ett uttryck för en psykos eller annan allvarligare typ av psykisk sjukdom.²² Ett par decennier senare, i slutet av 1970-talet, hävdade den norske psykiatrikern Nils Retterstøl att det i hans värld var vanligast att kategorisera kverulanter utifrån den institution de inriktade sig på att angripa. De varianter av kverulans han själv nämnde var därför sådana som rättsparanoia, karriärkverulantförryckthet, räntekverulantförryckthet, äktenskapskverulantförryckthet och fängelsekverulantförryckthet. Slutligen nämnde han de kollektivkverulantförryckta – en grupp som kategoriserades som kverulansparanoiker utifrån kriteriet att de företrädde minoritetsintressen gentemot samhället.²³ Inte långt därefter uppmärksammade den finske gayaktivisten och sociologistuderanden Olli Stålstrom, utifrån en betydligt mer kritisk synvinkel än Retterstøl, hur diagnosen kverulansparanoia så sent som i slutet av 1970-talet hade använts

strand, 1957). Selling dömdes 1959 i högsta domstolen till 50 dagsböter för åsidosättande av tjänsteplikt, ärekränkning och missfirmelse. Nycander, *Avskaffa rättspsykiatrin!*, s. 81.

19. Ibid., s. 81–114.

20. Ibid., cit. s. 115 och 116. Om 1960- och 70-talens antipsykiatri, se t.ex. Ohlsson, *Myt och manipulation*.

21. Nycander, *Avskaffa rättspsykiatrin!*, cit. s. 117 och 119.

22. Arthur von der Heydt, *Querulatorische Entwicklungen: Eine Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Dynamik der Wechselwirkung von Erlebnis und Charakter, der Differentialdiagnose und der forensischen Beurteilung. Für Ärzte und Juristen* (Halle: Carl Marhold, 1952); jfr Lorentzen, ”Paranoia querulans”, s. 528; Mullen & Lester, ”Vexatious Litigants and Unusually Persistent Complainants and Petitioners”, s. 343.

23. Retterstøl, *Paranoide psykososer*, s. 103–104.

för att sjukförklara rörelseanknutna aktivister – i detta fall personer som propagerade för homosexuellas rättigheter i Finland. Här drogs också paralleller till den sovjetiska praktiken att spärra in politiskt misshagliga personer på mentalsjukhus.²⁴ En intressant vändning här är att Olli Stålström själv drogs inför rätta för förtal i Helsingfors i slutet av 1990-talet, på grund av att han i sin doktorsavhandling i sociologi från 1993 hade ifrågasatt vissa psykoanalytikers sätt att fortsatt tala om homosexualitet som en sjukdom.²⁵

I Sverige uppmärksammades kverulansparanoia i den allmänna debatten så sent som 2007, då kriminologen Henrik Belfrage och rättspsykiatrikern Göran Fransson gick ut på *Dagens Nyheter*s debattsida med en artikel där de karakteriserade gärningsmannen vid ett dramatiskt polismord i Nyköping som kverulansparanoiker. Kverulansparanoia beskrevs här som ett ovanligt tillstånd, men extremt farligt. Om ingen satte stopp för de sjuka utmynnade fallen i regel i dödligt våld, och så blev det ofta eftersom de sjuka tenderade att skrämma alla i sin omgivning till tystnad.²⁶

I DSM-5 finns inte kverulansparanoia längre med som diagnos, även om vissa kverulatoriska beteenden nämns som möjliga symptom under rubriken ”Delusional disorder” (297.1).²⁷ Dock finns *paranoia querulans* listat under ”Other persistent delusional disorders” (F22.8), en underrubrik till ”Persistent delusional disorders” (F22) i Världshälsoorganisationens internationella klassifikationssystem ICD-10, och det händer också fortfarande att *paranoia querulans*, ibland under alternativa namn som *litigious paranoia* eller *vexatious paranoia*, diskuteras som en användbar psykiatrisk diagnos i vetenskapliga tidskrifter.

I mer vardagliga sammanhang talas idag dock främst om rättshaverism och rättshaverister, begrepp som aldrig haft samma koppling till psykiatrisk diagnostik eller ens medicin överhuvudtaget.

Kanske kan man säga att problematiseringen av kverulatoriskt bete-

24. Stålström, ”Querulous Paranoia: Diagnosis and Dissent”.

25. Se ”Olli Stålström defends freedom of speech in the Tampere Municipal Court on December 3, 1999”, http://www.finnqueer.net/juttu.cgi?s=60_47_2 (senast kontrollerad 17 maj 2018).

26. Henrik Belfrage & Göran Fransson, ”Farliga psykipatienter hotar sig till frihet”, *Dagens Nyheter* 27 juni 2007. Jfr Erik Sidenbladh, ”Läkare skräms till att friskförklara patienter”, *Svenska Dagbladet* 28 juni 2007; Stefan Lisinski, ”Besatt av upprättelse”, *Dagens Nyheter* 5 aug. 2007.

27. DSM-5, s. 90–92. I den föregående manualen, DSM-IV-TR, nämndes i samband med *delusional disorder* (297.1) att ”[t]he focus of the delusion is often on some injustice that must be remedied by legal action (‘querulous paranoia’), and the affected person may engage in repeated attempts to obtain satisfaction by appeal to the courts and other government agencies”. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, fourth edition: Text Revision/DSM-IV-TR* (Washington, DC: American Psychiatric Association, 2000), s. 325.

ende, eller vad vi nu vill kalla det, har gått varvet runt, från en juridisk problematisering, via en psykologisk och en psykiatrisk, till en juridisk igen – samtidigt som den också rört sig vidare i andra riktningar. Idag diskuteras överdrivet klagande som ett administrativt problem, vilket det förstås alltid har varit, men också som ett politiskt och teknologiskt.

Varje statligt verk och varje kommun i Sverige får också idag sin beskärda del av korrespondens från personer som på ena eller andra sättet anser sig förfördelade. En del av dem klagar i en omfattning som går över, ibland långt över, gränsen för vad som anses rimligt och normalt. Inte sällan kan det handla om fall som pågår i årtal utan utsikt till förso- ning. Särskilt tydligt blir det här kanske för sådana myndigheter – som till exempel Justitieombudsmannen, Diskrimineringsombudsmannen, Allmänna reklamationsnämnden eller Inspektionen för vård och om- sorg – som har till huvuduppgift att ta sig an olika slags klagomål. Men också andra myndigheter måste handskas med klagobrev och andra slags protester, till följd av offentlighetsprincipen och plikten att registrera och följa upp all inkommande korrespondens. Många offentliganställda häv- dar att denna trafik har ökat i både volym och intensitet under senare år, vilket sätter stark psykisk press på de anställda och stjälar tid från kärnverk- samheten.²⁸ Det händer förstås också att människor vänder sig direkt till domstolsväsendet för att ställa andra till svars för oförrätter som de menar har begåtts mot dem.

Men ihärdigt klagande och gnällande är också ett fenomen som tas upp inom ramen för yttrandefrihetsdiskussioner, där det dock lika myck- et framhålls som en rättighet som ett problem. En rättighet som också underlättas av nya medier och teknologisk infrastruktur.

En sak som skiljer dagens Sverige från den tid jag främst studerat i denna bok är omfattningen av den undervegetation av klagoinstanser som inte har direkt koppling till statsapparaten – en offentlighet som också får allt större betydelse för hur samhället styrs i praktiken. Den inkluderar förstås de traditionella medier – som tidningar och radio – där människor i viss mån kunde göra sina klagomål hörda även på 1930- och 40-talen, men också en mängd nya och mer interaktiva kanaler. Det här kan ses

28. Kristina Lindh, "Övertryck! Rättshaveristerna blir allt fler", *Tidningen Vi*, mars 2017, s. 56–61; *Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner: Från trakasserier, hot och våld till amorös infiltration*, Brå Rapport 2005:18 (Stockholm: Brottsförebyggande rådet, 2005), s. 10–11; *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner: En uppföljning*, Brå Rapport 2016:13 (Stockholm: Brottsförebyggande rådet, 2016), s. 107–108; Kristofer Ahlström, "En nation av kverulanter", *Dagens Nyheter* 30 mars 2017; Jakob Carlander & Andreas Svensson, *Möta människor med rättshaveristiskt beteende: Handbok för yrkesverksamma*, 2 utök. uppl. (Stockholm: Gothia fortbildning, 2017). För ett mer skämtsamt grepp på problemet, se Mårten Schultz & Magnus Frederiksen, *69 tecken på att du är en rättshaverist* (Stockholm: Vertigo förlag, 2013).

som ett utslag av att demokratiseringen faktiskt gått framåt. Genom sin potential att samla stora massor kring en fråga kan interaktiva medier användas för att mobilisera människor till demonstrationer och andra manifestationer, och i bästa fall bidra till att stärka mänskliga rättigheter på ett effektivt sätt. Men i det spektrum av åsiktsyttringar som rymts på internet och överlag i dagens offentliga samtal finns bevisligen också många som tar skarpt avstånd från vad de sarkastiskt definierar som politiskt korrekt, och ibland går i explicit opposition mot ideal som jämställdhet, sexuell- och reproduktiva rättigheter, religionsfrihet, internationell solidaritet och, ja, demokrati.

Den nya tekniken underlättar alltså politisk gräsrotsmobilisering och socialt engagemang. Men också näthat, konspirationsteorier och systematisk förföljelse. Den kan också bidra till ett offentligt samtalsklimat där rätten till ens egen röst blir rätten till ens egen sanning, och där lögnen kan presenteras som alternativa fakta. I kombination med tillräckliga resurser för att kunna utnyttja tekniken till sina yttersta gränser, exempelvis i bearbetningen av potentiella väljare, kan det här – vilket vi redan sett exempel på – få omvälvande konsekvenser.

Detta är onekligen skrämmande. Samtidigt är frågan: hur, och med vilka medel, kan vi sätta gränser för vem som får säga vad, så länge det inte rör sig om ren förföljelse och direkta hatbrott, utan att kränka principen om yttrandefrihet? Och vilka är ”vi”? I ett repressivt samhälle kan det förr eller senare bli du eller jag som sätts på den anklagades bänk som kverulant.

Under de senaste decennierna tycks både demokratiska och mindre demokratiska länder ha kunnat enas om att definiera överdrivet hävdande av egna åsikter och rättigheter som ett i första hand politiskt och teknologiskt problem. Däremot skiljer sig olika länder ofta radikalt åt i sin syn på var gränsen för det överdrivna ska dras, likaväl som i synen på hur överdrifter ska bekämpas. Att bekämpa överdrifter är inte heller en lätt uppgift i en tid när marknadskrafter, kapital och teknologi hjälper till att skapa, upprätthålla och förstärka vars och ens personligt designade världsbild. För den som har kapital eller teknologi i sin hand går detta också att utnyttja med förödande konsekvenser. En fråga här är om och hur det går att ta tekniken till hjälp för att bekämpa desinformation med motbudskap på ett effektivt sätt, utan att behöva lägga allt i händerna på kommersiella mediejättar, och genom detta också skapa kraftfulla demokratiska motkrafter inom det traditionella politiska systemet.

Kort sagt: vår tids problem är knappast mindre komplexa än 1930-talets. Och precis som då är en brännande och svår fråga hur vi ska handskas med viktiga principer som demokrati, yttrandefrihet och rörelsefrihet för att få dem att fungera i praktiken.